

SODAN VAI RAUHAN LAPSI?

Ari Kalevi Antikainen

Kiinnostus elämäkertatutkimukseen voi syntyä monella tavoin. Peruste voi olla teoreettinen tai empiirinen tai esimerkiksi metodologisena niiden sekoitus. Kasvatustutkimuksena minun kiinnostukseni syntyi siitä, että halusin tietää koulutuksen merkityksen suomalaisille. En siis tyytyä sen ajan vallitsevaan sosiologiseen funktionalistiseen ajatteluun koulutuksen yhteiskunnallisista tehtävistä (esim. Antikainen & Huotelin 1996). Elämäkertatutkimuksen aineiston ja tulosten rikkaus johti myöhemmin pohtimaan omaa elämänhistoriaani. Mikä oli minun taustani ja elämäkulkuni, miten se sijoittui suomalaisen yhteiskunnan historiaan ja mitkä mahtoivat olla minua ohjanneet tapahtumat ja kokemukset. Esimerkkinä tästä pohdinnasta esitän nyt eläkeläisenä kirjoittamani kertomuksen elämäni lapsuusvuosista jatkosodan jälkeen vuonna 1945 syntyneenä ja lapsuuteni Savo-Karjalassa viettäneenä tulevaisuuden tekijänä. Lopuksi yritän analysoida mitä mahdollisesti opimme kertomuksestani ja erityisesti mitä kysymyksiä se herättää elämäkertatutkimuksen vahvuuksista ja heikkouksista.

Synnyin yhdeksän kuukautta jatkosodan päättymisen jälkeen. Olenko sodan vai rauhan lapsi? Sitä käsittelem isovanhempieni ja vanhempieni elämäkertojen sekä oman varhaislapsuuteni kokemusten johdattamana. Tämä on minun tarinani, josta lukija voi tehdä oman tulkintansa.

ITSENÄISYYDEN, SOTIEN JA PUUTTEEN SUKUPOLVI

Taavetti ja Hilda

Aloitan matkani mummoni ja ukkini sukupolven tarkastelun Kuopion satamapuistosta. Kävelen satamasta Minna Canthin katua kohti muistojeni mummolaan. Ohitan Snellmanin kotimuseokorttelin ja huomaan yllättäen, että Snellman asui Kuopiossa vuosina 1845–49, siis täsmälleen sata vuotta ennen minun asuinaikaani. Eri-ikäisiä sentään olimme. Seuraavaksi sivuutan Snellmanin puiston. Kaupungin kauneimman puiston, jossa hänen rintakuvansa seisoo. Kävelen edelleen Minna Canthin talon ja kasvojen ohi tietämättä, onko talon tulevaisuus onnistuttu turvaamaan. Sitten ohitan nykyaikaa edustavat osto- ja myyntiliikkeen ja kuntosalin sekä historiaa edustavan työväenliikkeen perustajiin kuuluneen Nils Robert af Ursinin syntymäkodin. Pian olen Minna Canthin katu 44:n edessä ja astun taloon sisään. Se on suojeltu rakennus, ja sisältäkin tämä puutalo on paljolti entisensä. Nyt ravintolan ruokasalina palveleva rakennus oli mummon, ukin ja heidän yhdeksän lapsensa koti ja räätälinverstas vuodesta 1940 mummon ja ukin kuolemaan asti 50-luvun puolivälissä. Kaakeliuunit ovat paikoillaan ja yllättävästi myös hella, jossa mummo teki ruokaa. Lämmin tunne läikähtää pojanpojan mielessä.

Alkujaan talon rakennutti siltavouti asunnokseen 1850-luvulla. Taavetti ja Hilda olivat syntyneet 1880-luvulla. He muuttivat lapsineen tähän taloon, kun heidän edellinen kotinsa ja verstaansa Minna Canthin katu 31:ssä paloi pahoin talvisodan pommituksessa maaliskuussa 1940.

Kysyin aikanaan Elina-tädiltä, joka oli pommituksen aikaan 15-vuotias ja työskenteli ammusvarastolla keskustassa, avustiko valtio uuden asunnon ja liiketilan hankinnassa vai miten isovanhemmat tähän päätyivät. Elinan vastaus kertoo ajasta: ”Ei siihen aikaan pennuille tällaisesta kerrottu.”

Pommituksen sattuessa ukki oli asioimassa pankissa ja joutui sen väestösuojaan. Useimmat lapset olivat taas aikuistuneet ja sodassa rintamalla tai töissä. Pommi ei surmannut tai haavoittanut ketään ihmistä. Mummo ryhtyi tyhjentämään palavaa pommitettua taloa, ja Elina juoksi hänen avukseen läpi estelevän poliisivartion.

Isovanhempien talon tuhoutuminen Kuopiossa Minna Canthin kadulla talvisodan pommituksessa 5.3.1940. Kuva: Ari Antikaisen kotialbumi.

Muistorikkaassa tilassa olemme ravintolan asiakkaina viettäneet joitakin suku- ja perhetilaisuuksia. Urho-setä kertoi 90-vuotissyntymäpäivillään vuonna 2009, miten ukilla oli tapana istua pihan puoleisessa nurkassa pöydällä tekemässä räätälintöitä, ja miten hän sitten eräänä päivänä vuonna 1952 kupsahti lattialle kuollen sydänkohtaukseen. Helppo kuolema. Itsekin muistan ukin istumassa työpöytänsä päällä tai sen ääressä ompelukonetta käyttämässä ja usein poltellen käyrää piippuaan. Hildamummo, hellan henki ja perheen yhdistäjä, eli vielä vuoteen 1956. Olin ukin kuollessa 7-vuotias ja mummon kuollessa 11-vuotias. Siis muistissani on monia kuvia heistä.

Ukin suvun jäsenet muuttivat 1600-luvun alkupuolella Kivennavalta läntiseltä Inkerinmaalta Karjalan kannaksen naapurista Vehmersalmelle. Muuttoon saattoi vaikuttaa huonot satovuodet, heidän luterilainen uskontonsa ja silloinen valtion veropolitiikka. Eräiden lähteiden mukaan valtaosa elleivät kaikki tämän sukunimen omaavat olivat sukua keskenään ja muuttivat nimenomaan Vehmersalmelle silloiseen Ritoniemen kylään, joka oli laajempi alue kuin nykyinen Ritoniemi. Suvun yhtenäisyyttä saatetaan kuitenkin liioitella, sillä myös esimerkiksi Kainuussa, Kemin seudulla ja Helsingissä on vanhastaan asunut saman sukunimen omaavia.

Taavetti syntyi ja asui lapsuutensa Riistavedellä Malilansaassa Kotalahden torpassa. Hän muutti Kuopioon vuosituhannen vaihteessa, ja siellä hän tapasi Hilda Jauhiaisena ja avioitui hänen kanssaan. Hilda oli lähtöisin Pielavedeltä Säviältä. Molempien kotikylät ovat tänäkin päivänä kaunista maaseutua. Säviä on urheilua seuraaville tullut tutuksi keihäänheittäjä Antti Ruuskasen kalastus- ja

metsästysseutuna. Kerran ohikulkumatkalla vierailin Pielavedellä ja kyselin majapaikassani: ”Missä hän täällä Jauhaiset ovat asuneet?” Vastaukseksi sain, että ”kaikkialla” käsien levityksen tehostamana. Onneksi tarkennus löytyi isän papereista.

Hilda ja Taavetti saivat yhdeksän lasta, joista vuonna 1909 syntynyt isäni Reino oli vanhin ja vuonna 1929 syntynyt Sirkka nuorin viisi tyttöä ja neljä poikaa käsittäneessä pesueessa. Taavetin räätälinverstaassa työskenteli vuosikymmeniä puolenkymmentä palkollista. Vuonna 1934 otetun valokuvan mukaan he olivat Taavettia nuorempia. Lapset kertoivat, että Taavetti oli luku- ja kirjoitustaidoton. Hänellä oli kuitenkin oma koodinsa, jonka avulla hän piti kirjanpitoa ja muita verstaan toiminnan vaatimia asiakirjoja. Olen nähnyt, mutten valitettavasti riittävästi tutkinut, ukin tekstiä ennen kuin se hävitettiin. Joka tapauksessa on poikkeuksellista, että hän selviytyi yrityksensä johtamisesta ilman luku- ja kirjoitustaitoa. Kun hän oli läpäissyt avioliiton ehtona olevan rippikoulunkin ja kun tuohon aikaan luku- ja kirjoitustaito oli varsin yleistä sen kehityksen jälkijunassa tulleissa Itä-Suomen kunnissakin, olen taipuvainen olettamaan, että ukilla oli tosiasiaassa luki-ongelma. Hänen heikkouttaan käytettiin kyllä hyväksi muun muassa niin, että hän joutui maksamaan puumerkillään hyväksymiään kavereidensa velkoja niiden takaajana.

Toinen ukin heikkous oli alkoholin käyttö. Hän istui iltaisin muun muassa Kaupunginhotellissa ja ravintola Sammassa. Juomisen jatkuvuus ja ongelmallisuus on vaikuttanut mm. siihen, että useimmat hänen lapsensa olivat sittemmin täysin raittiita. Heihin kuului myös isäni. Kun lasten kertoman mukaan ukin asiakkaisiin kuului mm. kaupunginjohtaja, olen alkanut epäillä, oliko kysymys myös asiakkaiden hankinnasta. Kun somea ei ollut, oli käytettävä muita keinoja. Muista harrastuksista hänelle oli tärkein kalastus Kallavedellä. Useissa valokuvissa hän istuu veneenperässä Kallavedellä.

Ukki osoitti myös liikemiestaitoja tai nykytermein innovaatiokykyä perustamalla Kuopion ensimmäisen nakkikioskin poikiensa avustamana. Sen menestystä on myös kuvattu niin, että markkina-aikaan kannettiin pärekorilla rahaa pankkiin. Ymmärtääkseni ukki ei kuitenkaan jättänyt mitään huomattavaa perintöä lapsilleen. Pikemmin lapset auttoivat verstaan toiminnassa ja perheen taloudessa mm. niin, että monena iltapäivänä he jäivät pois koulusta ja työskentelivät räätälintöiden apuna. Toimeentulo meni siis koulutuksen edelle. En tiedä, vaikuttiko tämä myös siihen, että muut lapset kävivät vain kansakoulun, mutta nuorin reumaa sairastava Sirkka suoritti ylioppilastutkinnon ja isäni kävi keskikoulua, mutta hän keskeytti sen kuitenkin ennen viidettä luokkaa päästyään töihin Kallansiltojen rakennustyömaalle.

Taavetti ja Hilda eivät liene olleet poliittisesti aktiivisia, mutta heidän suuntautumisensa oli selvä. He olivat kansalaissodassa valkoisten puolella ja muutoinkin oikeistolaisia kaupungissa, jota pääministeri Väinö Tanner kuvasi sodan aikana radiopuheessaan Suomen Moskovaksi. Sirpa Kähkösen romaanisarja Kuopiosta kertoo hyvin tästäkin puolesta. Teemu Keskisarjan tutkielma (2010) *Punaisen örinän maa* -kirjassa ”Vääpeli T:n tapaus ja muita kertomuksia suomalaisesta terrorista” täydentää

Kähkösen kertomaa. Keskisarjan mukaan neuvostokommunismia edustavat kuopiolaiset miehet eivät olleet todellisia vakoojia tai terroristeja vaan Moskovan kustantamaa viinaa juova porukka.

Ukin ja mummon lapset seurasivat ammatillisesti vanhempiaan. Tauno toimi hallissa lihakauppiaana, Irja piti radioliikettä Kauppakadulla hallia vastapäätä, Urho aloitti vaatturinliikkeen pitäjänä, kunnes siirtyi ammattikoulun opettajaksi, ja Matti piti radioliikettä Kiuruvedellä. Sen sijaan isä opiskeli rakennusmestariksi ja valtion virkaan, ja Sirkka toimi toimistotehtävissä. Poliittiselta suuntautumiseltaan he olivat hieman vanhempiaan kirjavampi joukko. Tauno oli vannoutunut Kuopion Pallo Toverien eli siis TUL:n seuran kannattaja, toisin kuin KUPS:ia kannattava isäni, ja Urho oli maalaisliiton/keskustapuolueen kannattaja.

Talvi- ja jatkosota olivat perheelle vaikeaa aikaa muutoinkin kuin pommituksessa tuhoutuneen kotitalon satuttamina. Kaikki pojat olivat rintamamiehinä ja saivat ponnisteluistaan eriasteisia aliupseerin arvoja. Kukaan heistä ei haavoittunut vakavasti, mutta ainakin nuorena vapaaehtoisena sotaan lähteneestä ja ukin nimen paperiinsa väärentäneestä Matista tuli sotainvalidi haavoittuneen ranteensa johdosta. Urho toimi loppuelämänsä Suomen sotaveteraaniliiton aktiivina, mistä hänen hautakivensäkin kertoo. Tytöt taas toimivat kotirintamalla erilaisissa lotta-tehtävissä.

Isäni oli asevelvollisuusaikanaan vapautettu asevelvollisuudesta sydänsairautensa johdosta. Hän kantoi loppuelämänsä nitroja taskussa. Isä kuitenkin astui kesäkuussa 1941 uudelleen palvelukseen tienhoitokomppaniaan ja palveli siinä aina sodan loppuun marraskuuhun 1944 saakka sairaudestaan huolimatta. Hänen kankortistaan ilmenee, että hän olisi ollut välillä kateissakin. Korpraalin natsat hän näissä sota-aikaisissa tierakennusmestarin tehtävissä ansaitsi ja hänet korotettiin sittemmin alikersantiksi.

Muistona sodasta hänen jalkansa, erityisesti reidet, olivat loppuiän arpien peittämät. Serkkuni, jotka usein olivat yhdessä saunomassa isäni, veljeni Sepon ja minun kanssani, muistelivat, miten isälläni oli huonot jalat. He yllättyivät, kun kerroin, että ne arvet olivat tulleet sodassa. Niin vähän nämä sodasta tulleet miehet kertoivat läheisillekään. Poikkeuksen saattoi muodostaa miesten oma piiri.

Äitiäni ja isääni satutti sota-aikana syvimmin heidän ensimmäisen lapsensa ja siis Sepon ja minun isosiskon Pirkko-Liisan kuolema kesäkuussa 1941 yhdentoista kuukauden ikäisenä. Syynä oli tuberkuloosi, johon ei sota-aikana ollut antibioottia tai muuta tehokasta lääkitystä saatavilla.

Maria ja Antti

Äitini vanhemmat Antti ja Maria Sofia olivat syntyneet vuonna 1865, siis kaksikymmentä vuotta aiemmin kuin isäni vanhemmat, ja kuolleet 1930-luvun puolivälissä. Siten heitä en koskaan tavannut ja tietoni heistä ovat vähäisempiä ja välillisempiä kuin Taavetista ja Hildasta. Äitini oli perheen kuopus ja syntynyt 1911 pari vuotta oman perheensä esikoisena syntyneen isäni jälkeen. Antti oli

talollisen poika Karttulasta ja Maria oletettavasti Suonenjoelta. He vuokrasivat Suonenjoen Mustolanmäeltä Birger Hallmanin – sittemmin kauppaneuvos – omistaman Parastalo-nimisen hieman alle sadan hehtaarin maatilan. Alusta alkaen tilaa ja taloa kutsuttiin Korholaksi sen kopean virallisen nimen sijaan. Vuokrasopimukseen kuului, että ukki ja mummo voivat ostaa tilan säästettyään Hallmanin siitä pyytämän hinnan. Vuonna 1913 tilan hinta olikin koossa ja alkoi ukin matka Kuopioon tekemään kaupat. Kun ylimääräisiä säästöjä ei ollut, ukki käveli junarataa pitkin yli 50 kilometrin matkan Kuopioon.

Vietin kaikki lapsuuden ja varhaisuoruuden kesät Korholassa. Se sijaitsi todella kauniilla paikalla mäen tai vaaran laella, josta avautui peltoaukioiden ja metsän takaa kolmen järven selät. Läheisin niistä oli Iisvesi, jonne usein taivalsin jalkaisin muutaman kilometrin matkan yhdessä Väinö-enoni kanssa kokemaan katiskat ja mahdollisesti onkimaan.

Marialla ja Antilla oli kahdeksan lasta, joista neljä tyttöä ja neljä poikaa, vanhimpana Riikka ja nuorimpana äitini Laina. Perheen elämää hallitsi tilan hoito. Karja koostui muistini mukaan kymmenkunnasta lehmästä, niiden vasikoista, lampaista, porsaista, kanoista ja kahdesta hevosesta. Korhola oli siis aito ja monipuolinen maatila. Lapset kävivät läheistä Halolanmäen kansakoulua, jonka opettaja ja rehtori Olavi Leskinen perusti mansikanviljelyn pitäjään. Se levisi nopeasti erityisesti pientilallisten keskuudessa. Sen sijaan vakiintuneet maanviljelijät, joille tila tarjosi riittävän elannon, eivät useinkaan viljelleet mansikkaa muutoin kuin kotitarpeiksi. Korholassakin oli navetan vieressä mansikkamaa omiin tarpeisiin.

Korholan lapsista muut kuin äitini jatkoivat maatalouden parissa. Riikka avioitui maanviljelijän vaimoksi ja emännäksi Vesannolle, Eemil siirtyi maanviljelijäksi läheiseen Rieponlahteen, Eedla vielä lähemmäksi Halolanmäelle pientilan emännäksi ja Vilho Suonenjoen Saarilammille. August, Hilda ja Väinö jäivät naimattomina hoitamaan Korholaa. Äitini Laina oli ainoa, joka avioitui kaupunkilaisen kanssa ja muutti Kuopioon. Puolisonsa hän tapasi ilmeisesti Reinon työskennellessä TVH:n rakennusmestarina tie- ja siltatyömaalla Suonenjoella 1930-luvulla. Ehkä isä majoittuikin Korholan talossa. Sittemmin olen ymmärtänyt, että Augustin, Hildan ja Väinön naimattomuus saattoi ainakin pieneltä osin johtua heidän vastuustaan suvun maatilan ylläpitäjinä.

Marian ja Antin perheen osa talvi- ja jatkosodassa oli kova. Eemil kaatui. Väinö haavoittui kiväärinluodin lävistäessä hänen silmänsä ja päänsä. Eedla kuoli keskikorvan tulehdukseen seuraten hieman aiemmin kuollutta miestänsä. Eemilin perhe jatkoi elämää ja maanviljelyä Rieponlahdessa, Väinön vammoja lievensi se, että kiväärinluoti oli tullut puun läpi. Lasisilmää ja vamman merkkejä kasvoiltaan hän kantoi lopun elämäänsä. Eedlan ja hänen miehensä menehtyminen teki kolmesta serkustani orpoja. Vanhin heistä meni vuonna 1941 sotaan 18-vuotiaana ja palasi sieltä kantaen sairautta, johon menehtyi. Pentti sai huoltajakseen Vilho-enon ja Liisa Väinö-enon. Kansakoulun viimeisiä luokkia käynyt Pentti keskeytti vanhempiansa kuoleman johdosta koulunsa ja meni töihin tukkimetsään. Hänet oli lahjakkuudestaan johtuen aiemmin siirretty yhden luokan ylikin. Kuukausien jälkeen hän

palasi keskustelemaan Halolanmäen koulun opettajan Olavi Leskisen kanssa. Leskinen kirjoitti hänelle päästötodistuksen. Olavi Leskinen ei ollut yksin seudun talouden vaan myös moraalin rakentaja.

SODAN JÄLKEINEN VARHAISLAPSUUS KAUPUNGISSA JA MAALLA

Synnyin syyskuun lopulla vuonna 1945. Syyskuu 1945 on kuukausi, jolloin Suomessa on syntynyt kaikista kuukausista eniten lapsia. Sen taustana on yhdeksisen kuukautta aiemmin loppunut jatkosota. Jo elokuun lopulle sijoittuu vastaava päivien ykkönen, ja vuosien ykköset taas saavutettiin vuosina 1946–1949. Suomessa syntyvyyden nousu oli nopeampaa kuin missään muussa sotaa käyneessä maassa. Se kertonee myös suomalaisten uskosta tulevaisuuteen. Edellä isovanhempia käsitellessäni toin jo esiin sodan keskeisyyden, ja nyt on aika yhtyä Marja Tuomisen väitöskirjan (1991) otsikkoon *Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia*.

Synnyin kotona, ja sinä päivänä ruokana oli kaalikääryleet. Ne olivat herkku sodan jälkeen, ja herkkuna ne säilyivät kaikkina syntymäpäivinäni. Nuori perheemme asui Kuopiossa vuokra-asunnossa osoitteessa Tulliportinkatu 14, sataman lähellä puolen kilometrin päässä ukista ja mummosta. Joskus olen kavereille sanonut, että asuimme toisessa päässä Tulliportinkatua kuin Spede Pasanen. Samassa taloyhtiössä ja talossa asuivat myös isäni veljet Tauno ja Urho perheineen. Sukulaisyhteisö oli vieläkin laajempi, sillä mummon siskot ja siis isän tädit Henni, Iida ja Tyyne osallistuivat tarvittaessa ja mielellään meidän lasten hoitoon, samoin isän nuoremmat siskot Elina ja Sirkka.

Asuimme Kuopiossa seuraavat vajaat viisi vuotta ja siten iästäni johtuen en paljoa tuosta ajasta muista. Äidin ja isän ohella tätien yleisen huolenpidon muistan kyllä. Muistan samoin sen, että vanhempaa veljeäni Seppoa ja minua oli neuvottu sanomaan eksyessämme kaupungille, että asuimme Tulliportinkadulla rautaportissa. Taloyhtiömme oli näet ainoa, jossa oli rautaportti. Talo oli rapattu yksikerroksinen talo, jonka asuntojen lyhyet portaikot olivat varustetut rautakaiteilla.

Varhaisimpia muistojani on, miten kieleni jäätyi syksyn ensimmäisillä pakkasilla tuohon rautakaiteeseen. Se sattui ja kieleni sulatettiin irti. Toinen muisto on se, että lauantaisin kävimme isän kanssa yleisessä saunassa muutaman korttelin päässä ylämäkeen. Äiti oli kotona kotiäitinä, mutta isä oli viikot rakennusmestarin töissä tie- ja siltatyömailla eri puolilla Pohjois-Savoa ja myös sen itäistä maakuntaa Pohjois-Karjalaa. Aineellista puutetta en kokemuksena selvästi muista, ja valokuvissa minä, veljeni ja serkkuni näytämme varsin pulskilta. Tietenkin sodan jälkeinen säännöstely ruokakuponkeineen koski myös meitä. Ajoittaisen vaikeuden toi myös isän rahapeli-harrastus iltaisin työmailla.

Elintarvikkeiden suhteen olimme kuitenkin myös siinä onnellisessa asemassa, että äitini kotitilan Korholan apu oli tarjolla tätini Hildan ja enojeni Augustin ja Väinön tarjoamina. Huoltajia ja kasvattajia ei meiltä puuttunut. Kaikki kesät ja lukuisat muutkin ajat vietimme Suonenjoen Mustolanmäen Korholassa. Samalla tutustuimme tilan eläimiin ja karjaan. Kahdesta hevosesta pienikokoisempi ja säyseämpi Turppo oli suosikkini ratsuna ratsastettaessa esimerkiksi suoniityltä ylös pihaan. Turposta kerrottiin, että se oli palvellut sota-aikana rintamalla. Kun se sitten palasi sodasta ensin junalla Suonenjoelle ja sieltä viidentoista kilometrin taipaen kotonaan, se 100 kilometriä erkanen taluttajistaan ja juoksi suoraan talliin. Toisen suuremman ja komeamman hevosen nimi oli Säilä, mutta sitä kutsuttiin tuttavallisesti Sälliksi. Perusteena oli se, että sillä oli tapana näykkiä esimerkiksi ratsastajan jalkoja vaikkei varsinaisesti purrutkaan.

Äiti Laina ja pojat Seppo ja Ari Suonenjoen Mustolanmäellä 1940-luvun puolivälissä. Kuva: Ari Antikaisen kotialbumi.

Lehmät ja lampaat tulivat tutuiksi niin laitumella kuin navetassa. Niiden laitumet olivat samalla hyviä marja- ja sienimaita. Lammashaassa kasvoi mm. mesimarjaa. Metsässä kasvoi yleisemmin mustikkaa ja pellonpientareilla vadelmaa. Sienistä opin tunnistamaan rouskut ja erityisesti suosikkini karvalaukun. Kanat ja kiekkuva kukko ilahduttivat navetan vieressä. Varmaan niillä oli myös häkki, vaikka näen ne silmissäni vapaana etsimässä matoja ja muuta ylimääräistä ruokaa. Kerran olin paikalla, kun August-eno katkaisi syötäväksi tulevan kanan kaulan. Kana lensi vielä päättömänä, ja vannoin Augustille, etten sitä tule syömään. Kanan sitten aikanaan tullessa pöytään en enää kuitenkaan muistanut lupaustani.

Luonnollisesti maatalon elämässä oli omat vaaransakin meille lapsille. Niin toisessa kädessäni kuin polvessanikin on vieläkin puukolla veistetty arpi. Lienen tehnyt lähinnä pajupillejä puukolla. Vaarallisempi tilanne syntyi siitä, kun yhdessä veljemme kanssa kieltäydyimme eräänä päivänä syömästä mitään muuta kuin suolasieniä. Syyksi paljastui se, että olimme nuolleet puimakoneen pyörästä viljan peittäusainetta. Siitäkin selvittiin pian.

Lapsuutemme aikana Korholassa ei ollut sähköjä. Talo oli vanha kunnianarvoisa hirsirakennus, johon eivät sähköt eivätkä mukavuudet kuuluneet. Ruokia säilytettiin kellarissa, ja jäähdytykseen käytettiin myös sahanpurujen peittämiä jäitä. Niitä tarvittiin erityisesti itse lypsetyn ja kirnutun maidon, piimän ja voin säilytykseen, mutta hyvin niissä säilyi myös vaikkapa jäätelö. Valoa antoivat lyhdyt ja öljylamput. Käymälä oli pihan perillä ja kauempana kaivo ja sauna. Heinänteon aikaan sauna lämmitettiin

joka päivä. Sitä kutsuttiin sisäänlämpiäväksi saunaksi, ja vasta aikuisiällä ymmärsin, että kyseessä oli savusauna.

Iso tupa pitkine pöytineen ja penkkeineen sekä kivisine leivinuunineen oli ruokailun ja yhdessäolon paikka. Kamareissa nukuttiin ja kesällä myös aitoissa. Niistä löytyi myös lehtiä ja kirjoja luettaviksi. Talon väen ohella oli palvelusväkeä, yleensä naispuolinen karjakko ja miespuolinen renki. Lapsuudessa Martta oli pitkäaikainen karjakko, ja Liisa-serkku meitä poikia vanhempana osallistui taloustöihin. Rengit taas vaihtuivat usein. Sodan jälkeisinä vuosina – ja varmaan aiemminkin erityisesti pula-aikana – maaseudulla liikkui työtä ja majoitusta etsiviä kulkumiehiä. Korhola oli tunnettu siitä, että se tarjosi ruokaa ja suojaa kulkijoille, ja heidän joukostaan myös rengit palkattiin. Joskus renki saattoi innostua kirkolla käytyään nauttimaan miestä väkevämpää, mutta mitään suuria ongelmia ei mieleeni ole jäänyt.

Korholan tuvassa kokoontui iltaisin kylän väkeä ja erityisesti naapuritalojen isäntiä. Näissä miesten piireissä puhuttiin kaikista maailman asioista ja myös talvi- ja jatkosota tulivat uudelleen sodituksi. Sodan alkuvaiheessa haavoittunut Väinö-eno edusti muista poiketen sitä kantaa, että Suomi olisi sitenkin voinut voittaa sodan.

Vanhempieni sukupolven perheet erosivat siis selvästi isovanhempien perheistä. Lapsia oli vähemmän. Käsityöammateista oli siirrytty palvelujen ja rakennustyön piiriin kaupungissa ja maaseudulla hajaannuttu monille erikokoisille maatiloille. Sodan vaikutukset näkyivät kaikessa. Aineellinen niukkuus vallitsi edelleen, mutta ei enää siinä määrin kuin aiemmin. Lapset kävivät koulua kokopäiväisesti ja usein tähdäten myös kansakoulun jälkeiseen koulutukseen. Suvun yhteisöllinen merkitys sen sijaan jatkui tämänkin sukupolven elämässä. Sitä ilmensi myös se vanha perinne, että isäni perheensä esikoisena oli Reino Taavetti ja veljeni Seppo Reino. Sodan ja sodasta toipumisen vaikutukset näkyivät myös aineettomana perintönä. Selviytymisen eetos tai pärjäämisen pakko vallitsi.

KOULUVUODET ALKAVAT

Vuonna 1949 muutimme Viinijärvelle, jonka väliaikaiseksi TVH:n piirin tiemestariksi isä nimitettiin. Jo tältä ajalta muistan tapaamiani ihmisiä, kuten Pehkolan vanhan isännän ja kylän kauppiaan perheineen. Viinijärven aika jäi kuitenkin lyhyeksi isän tultua nimitetyksi Nurmeksen tiemestariksi. Nurmeksessa asuimme koko kouluikäni vuoteen 1965 ja isäni asui siellä edelleen eläkkeelle siirtymiseensä saakka 1970-luvulle.

Nurmeksen kauppalan huoneenvuokralautakunta osoitti meille asunnon Nurmeksenkatu 3:ssa virvoitusjuomatehtaan yläkerrassa. Kun ensimmäisenä aamuna menin ulos ja istahdin asuntomme pitkille puurappusille, tuli limonaditehtaan työnjohtaja ja toi minulle pullon portteria, omenalimonadia, joka oli suosikkini. En voinut kuvitella mukavampaa alkua uudessa asuinpaikassa.

Asuntomme sijaitsi Kötsinmäen alla Nurmesjärven rannassa. Mukavuuksia ei ollut, vaan tarpeet tehtiin ulkokäymälään, joka sijaitsi rinteessä, ja siten sen reiästä avautui todella syvä kuilu. Taisin joskus ihailia sitä kuilua myös ulkoa alakerroksen seinäraosta. Myös naapurissamme asunut samanikäinen leikki- ja koulukaverini Eeva Nieminen (nykyään Lehtinen) on hienossa kirjassaan (2005) *Kötsinmäen kainalossa: koululaisen elämää 1950-luvun Nurmeksessa* kuvannut tätä vaikuttavaa ulkorakennusta. Saunassa kävimme muutaman sadan metrin päässä Työväenkadulla Laisin yleisessä saunassa.

Virvoitusjuomatehtaan talo on edelleen restauroituna paikallaan, mutta Kötsinmäellä on tapahtunut suuri muutos. Nurmes-talo kirjaston ja kulttuurin tarjoajana seisoo vanhojen mäntyjen keskellä. Kulttuuritarjonta onkin Nurmeksen kaupungin vahva puoli puu-Nurmeksen säilyttämisen ohella.

Ensimmäiset koulukokemukseni ovat pyhäkoulusta muutama korttelin päästä. Erityisesti kanttori Otto Pellikan johtamat virsiharjoitukset jäivät mieleeni. Koulun aloitin syksyllä 1952 Nurmeksen kauppalan kansakoulussa Nurmeksenkadulla olevan urheilukentän takana. En muista, osasinko lukea jo ennen kouluun menoa vai opinko lukemaan ensimmäisellä luokalla. Sen sijaan muistan sen, että kouluun mennessäni olin vas-

Nurmeksen kauppalan kansakoulun ensimmäinen luokka vuonna 1952. Opettajana Ida Viskari, Ari Antikainen neljännellä rivillä oikealla.

Kuva: Ari Antikaisen kotialbumi.

enkätinen, mutta siellä minut totutettiin vähitellen oikeakätiseksi. Meitä ekaluokkalaisia oli kaikkiaan yli kolmekymmentä, ei sentään neljääkymmentä, kuten eräissä kunnissa tuohon aikaan. Tapasimme vuonna 2012 ekaluokkalaisten 60-vuotistapaamisessa vanhassa koulutalossamme. Lähes puolet vanhoista koulukavereista oli paikalla, osa sittemmin oppikouluun siirtyneitä ja osa kansalaiskoulun käyneitä. Melkein kaikki Nurmeksesta työn perässä poismuuttaneita. Tunnelma oli todella toverillinen ja lämmin. Ennen tapaamista ajoimme vanhan luokkakaverini ja elinikäisen ystäväni Riston kanssa entisen kauppalan katuja ristiin rastiin, ja jompikumpi meistä muisti aina kuka asui missäkin talossa. Se kertoo Nurmeksen kauppalasta yhteisönä.

Nurmes oli puolentoista tuhannen asukkaan kauppa Pielisen ja Nurmesjärven välisellä harjulla. Siitä se vielä kasvoi tuhannella 1970-luvun alkuun. Ei kannakselle enempää asukkaita olisi mahtunutkaan. Suuri osa asukkaista työskenteli kaupan tai hallinnon tehtävissä. Nurmeksen Saha oli ainoita teollisuusyrityksiä. Nurmesta on myös kutsuttu ”herrojen kauppalaksi”. Tuota ilmaisua käyttivät

muun muassa maaseudulta torille tulleet metsätyöläiset ja pienviljelijät Martti Timosen ja Kalle Kuit-tisen toimittaman radio-ohjelman haastatteluissa 1960-luvulla (Martti Timonen ja Kalle Kuit-tinen, ”Nurmes herrojen kauppala”. Yleisradio.). He tarkoittivat nimenomaan metsäherroja eli metsäyhtiöi-den metsänhoitajia ja työnjohtajia. Myös kauppalan asukkaiden mielissä oli toki selvä jako herras-väen ja rahvaan kesken.

Alakoulun kahta ensimmäistä luokkaa opetti Iida Viskari, lempeä täti, jolla on legendaarinen maine Nurmeksessa. Luokkatapaamisessamme kävimme vierailemassa myös vanhainkodissa, jossa hänen huoneensa oli säilytetty suojeltuna. Kolmannella ja neljännellä luokalla meitä opetti Meeri Korhonen. Henkilökohtaisesti pidin häntä parhaana opettajani. Kun Iida Viskari joskus palautteessaan vertasi, miten kehnosti olin menestynyt kahta vuotta vanhempaan veljeeni verrattuna vaikkapa pyyheliinan ompelemisessä, ja miten likaiset kädenjäljet siitä olivat jääneet verrattuna veljeni tekemään, ei Meeri Korhonen koskaan syylistynyt vastaavaan, vaan hän kannusti minua – silloinkin, kun laulukokeessa kajautin yltiöisänmaallisen laulun huonolla laulunäänelläni ja luokan nauruntyrskähdysten säästä-mänä. Luokkakokouksessa muistelimme myös veiston opettajaa Topi Toivialaa. Hän siirteli höylä-penkkejä sillä vauhdilla, että piti olla varuillaan, ettei tullut penkin tönäisemäksi. Luokkakokouksessa kerrattiin myös sitä, miten eräänä keväänä koulunsa päättävät pojat nostivat Topin koulun naulakkoon roikkumaan henkseleistään. Väittämän mukaan sillä oli hillitsevä vaikutus hänen käyttökseenä.

Myöskään voimistelussa ja urheilussa en kuulunut parhaimmiston. Jälkikäteen olen miettinyt sitä, vaikuttiko huonoon menestykseeni hiihtokilpailussa se, että äiti rohkaisi niinä aamuina syömään pal-jon puuroa, että jaksan. Vellit ja puurot olivat silloin keskeistä arkiruokaa. Makaronivelliä en ole niiden vuosien jälkeen voinut syödä. Kesäisin keräsimme koulun ruokalaan syksyllä annettavia mar-joja, erityisesti puolukoita, ja sieniä. Sodan jälkeisen ajan ruokapula näkyi siis vielä arjessa ja myös kouluarjessa.

Kauppalan kansakoulussa ei luokkatoverinani ollut Karjalasta muuttaneita siirtokarjalaisia eli eva-koita. Sen sijaan oppikoulussa luokkatoverinani oli Salmenkylässä asuva Leevi, joka kysyi, voisiko hän tulla ruokatunneilla syömään eväitään silloiseen kotiimme Kirkkokadulla. Oppikoulussa ei ollut ruokailua siihen aikaan. Äidin luvalla vastasin myönteisesti, ja ensimmäisen kerran jälkeen äiti kutsui Leevin eväittänsä äärestä aina yhteiseen ruokapöytään. Seurauksena oli se, että Leevin äiti toimitti meille jatkossa itse leivottuja ja herkullisia karjalanpiirakoita. Leevi ei puhunut murretta, mutta myö-hemmin oppikoulussa luokallamme oli myös vahvaa karjalan murretta puhuva Aleksi Valtimon Kar-hunpäätä. Meistä muista savoa vääntävistä oppilaista se kuulosti mukavalta.

Oppikoulun kokemukset

Nurmeksen yhteislyseo oli oppiaineiltaan ja opettajakunnaltaan monipuolisempi kuin kansakoulu. Oli ilo onnistua pääsykokeissa. Kielissä minulla oli vaikeuksia. Ne koskivat kuitenkin valitsemiani pääkieliä saksaa ja ruotsia. Englannin kielestä nautin lehtori Elli Pirisen opetuksesta niin, että ylioppilaskirjoituksissa kirjoitin yhtä yhdeksän pisteen virhettä lukuun ottamatta laudaturin. Elli Pirinen auttoi vähävaraisten tai vaikeuksissa olevien perheiden lapsia myös vierailemalla heidän kotonaan keskustelemassa vanhempien kanssa. Myös historian lehtori Unto Livolan opetuksen koin monipuolisena ja syvällisenä. Hän oli lisensiaattitutkinnon suorittanut ja poliittisesti valveutunut. Eräs merkki hänen suuntautumisestaan oli se, että hän liikkui itäsaksalaisella moottoripyörällä.

Nurmeksen vanha yhteislyseo. Kuva: Ari Antikaisen kotialbumi

Opiskelijakuntaan kuuluivat myös Seppo Kimanen ja Matti Pulkkinen. Seppo oli tosin monta vuotta nuorempi, emmekä koulussa juuri kohdanneet. Sen sijaan tapasimme muun muassa partiolaisten järjestämässä nuorten kilpailussa. Palkintojen jaossa näin, että Seppo voitti kaikkien kulttuurialojen kilpailut – ei yksin nokkahuilun soiton. Koska itse osallistuin suunnistukseen, en ollut noissa kulttuurikilpailuissa paikalla. Kouluvuosien jälkeen Seppo teki Nurmeksen kauppalalle kaksi kertaa esityksen musiikkifestivaalien perustamisesta. Esitykset eivät tuottaneet tulosta, ja niin hän esitti festivaaleja Kuhmolle. Menestyksellisesti.

Matti Pulkkinen taas opiskeli luokkaa ylempänä. Hän käveli joka aamu Porokylästä kouluun kauppalan keskustaan. Minä tein vastaavan matkan polkupyörällä sillan takaa Lehtovaaran rinteeltä. Matti sai viimeisenä lyseolaisena karsserirangaistuksen. Minulla oli aluksi käsitys, että rangaistus tuli hänen ahkerasta tupakanpoltostaan, mutta sittemmin selvisi, että kyse oli hänen julkaisemastaan lyseon toiminnan kritiikistä. Matti muuttikin lyseon loppuvuodeksi opiskelemaan Joensuuhun. Matin romaani *Ja pesäpuu itki* (1977) kertoi vaikuttavasti nurmekselaisesta erämaakylästä. Minulla oli välillinen yhteys Mattiin meidän molempien parhaan juttukaverin kautta.

Oppikouluvuosinani liikuin iltaisin ahkerasti ulkona muun muassa baareissa ja ravintoloissa. Tyttöystäviäkin oli, mutta näin jälkikäteenkin on tunne, että Nurmeksen luistinradalla jatkuvasti soiva iskelmä ”Janne parka onneton” kuvaa tapahtunutta parhaiten.

JOHTOPÄÄTÖS: TOTUUS VAI YHDEN TARINAN KERTOMAA?

Lapsuuteni oli elämäni onnellisinta aikaa. Saamani uskomaton tuki ja vapaus kertoo minulle vääjäämättä, etten ollut vain sodan lapsi vaan myös vahvasti rauhan lapsi. Se on minun käsitykseni ja kokemukseni myös ikätovereistani. Kertomuksemme jatko olisi jo hieman ristiriitaisempi – Siis tarina siitä, miten meistä tuli kuusikymmentälukulaisia (ks. Antikainen 2011, 16–17).

Kertomukseni pyrkii olemaan totuudenmukainen ja minun totuuteni se onkin. Toki sen sisältöä on määrittänyt myös minua ympäröineiden aikuisten kertoma. Läheisiä aikuisia minulla onkin ollut hyvin paljon. Sillä on merkitystä, vaikka tuona aikana maatalousvaltaisessa yhteiskunnassa ja yhteiskunnassa ennen hyvinvointivaltiota lähisukulaisten runsaus ja yhteydet heihin olivat yleisiä. Vielä keskeisempi tekijä on se, jota nigerialainen kirjailija Adichie (2014) kutsuu yhden tarinan vaaraksi. Jatkosodan jälkeisen ”rauhattoman rauhan” aikaa elivät mm. rintamamiehet perheineen, uuden elämän alkuun opettelevat evakot ja hävitettyä kotiseutuaan rakentavat lappilaiset (Kivimäki 2015). Ei ole yhtä kertomusta, joka kertoisi totuuden lasten elämästä jatkosodan jälkeisinä vuosina. Tämä on elämäkertatutkijan muistettava. Samalla kun hän voi iloita siitä kokemusten ja arkielämän tapahtumien rikkaudesta, jonka hänen tutkimuksensa on tuonut julki.

Kirjallisuus:

Adichie, Chimanda, Ngozi 2014. The danger of a single story. Ted Tales https://www.ted.com/talks/chimanda_adichie_the_danger_of_a_single_story?language=fi

Antikainen, Ari 2011. Kasvatustutkimusta etsimässä. Työelämäkerta. Tampere: Tampere University Press.

Antikainen, Ari & Huotelin, Hannu 1996. Koulutuksen ja elinikäisen oppimisen merkitystä etsimässä. Teoksessa Oppiminen ja elämänselitys. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikerta. Helsinki: Kansanvalistusseura & Aikuiskasvatuksen tutkimusseura.

Kivimäki, Ville 2015. Uusi Suomi. Sotasukupolvi ja sodan jälkeinen aika. Teoksessa Kivimäki, Ville & Kirsi-Maria Hyvönen (toim.) Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950. Tampere: Vastapaino, 285–321.

Keskisarja, Teemu 2010. Punaisen örinän maa. Teoksessa Keskisarja, T. Vääpeli T:n tapaus ja muita kertomuksia suomalaisesta terrorista. Jyväskylä: Atena, 208–212.

Lehtinen, Eeva 2005. Kötsinmäen kainalossa: koululaisen elämää 1950-luvun Nurmeksessa. Punkaharju: KT-paino.

Timonen, Martti & Kuittinen, Kalle 1963. Nurmes herrojen kauppala. Yleisradio.

Tuominen, Marja 1991. Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia: sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa. Otava: Helsinki.

Teksti on julkaistu 30.8.2022

Tekstin julkaisutiedot: Antikainen, Ari 2022. Sodan vai rauhan lapsi? Kasvatuksen historian ENSYklopedia. Helsinki: Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura. URL https://www.kasvhistseura.fi/sites/kasvhistseura.fi/files/Sodan%20vai%20rauhan%20uusi%20uusiversio_2.pdf